

С. В. Бронікова

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ СИНГУЛЯРНОСТІ ЧИСЛІВНИКА *ОДИН* В
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ
(на матеріалі текстів правових документів)**

Логічно поняття ‘один’, як слушно зауважують, є лише одним із рівноправних за значущістю понять з-поміж нескінченного ряду чисел, але мовне мислення ставить його на особливе місце [4:21]. Як відомо, у системі української мови сингулярність протиставляється плюральності, а тому числівник ‘один’ входить як рівноправний член поряд із іншими засобами вираження сингулярності до опозиції ‘однина — множина’. Таким чином, йому притаманна категоріальна сема, яка й детермінує особливе його положення в мовній системі. Причому, на відміну від реалізації семи плюральності в досить широкому ряду числівників, сема сингулярності для одиниць лексичного рівня є доміантною власне тільки для числівника ‘один’ та похідних від нього іменників, прикметників, займенників.

Однаке за визначенням лише загальної функції сингуляр-

ності в сучасному українському мовознавстві залишається нез'ясованою структура цієї функції, її загальний потенціал, що складається з системи окремих функцій (функцій-варіантів) сингулярності. Для визначення її потенціалу взято офіційно-діловий стиль, а саме: використано тексти правових документів. Такий вибір матеріалу зумовлений тим, що тут власне повністю відсутня емоційна конотація, яка накладає свій відбиток на реалізацію сингулярності. Це дозволяє з більшою точністю визначити саме первинні функції-варіанти сингулярності.

Проаналізований фактичний матеріал дозволяє виділити ряд функцій-варіантів сингулярності. Причому всі ці варіанти за ступенем синтагматичної залежності ми поділяємо на функції з відносною синтагматичною незалежністю, з переважно граматичною залежністю, з лексико-семантичною залежністю.

Функції-варіанти з відносною синтагматичною незалежністю мають великий розсяг лексичної та граматичної сполучуваності, що дозволяє практично вільно варіювати компоненти висловлювання. У межах цього різновиду можна виділити такі функції слова *один*.

Абстрактна сингулярність, що являє собою вказівку на одиницність поза будь-якою залежністю від реальних предметів, притаманна, насамперед, математичній мові. Звичайно, вона може траплятися і в природній національній мові, хоч знову ж, такі висловлювання є відображенням мови математики. Ми пропонуємо розрізняти власне абстрактну сингулярність і абстраговану сингулярність, для якої характерний певний ступінь зв'язку з реальними предметами. Чисто абстрактна сингулярність у правових текстах нами не зафіксована, що лише підтверджує вищезгадане положення. Абстрагована ж сингулярність зрідка трапляється. Наведемо кілька прикладів зі словом 'один' у функції абстрагованої сингулярності: *За кожний повний рік роботи понад стаж, визначений частиною третьою цієї статті, пенсія збільшується на один відсоток заробітку* (Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності, ст. 24; тут і далі подається назва Закону України); *Верховна Рада України для проведення розслідування з питань, що становлять* 124

суспільний інтерес, створює тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувала не менш як одна третина від конституційного складу Верховної Ради України (Конституція України, ст. 89). Числівник *один* безпосередньо не вказує на реальний предмет, його безпосередні зв'язки торкаються абстрактного поняття 'відсоток', тобто сота частина числа. Разом із тим, йдеться про відсотки грошей як реального предмета, що експлікується словом *заробіток*. Власне, те ж саме маємо і в другому прикладі, позаяк словосполучення *одна третина* треба розглядати не як дробовий числівник, а як сполучення числівника *один* та іменника з кількісно-предметним значенням *третина* [5:219]. Функції абстрагованої сингулярності оті у правових текстах властива низька частотність.

Власне нумерально-сингулярна функція, що полягає у вказівці на кількість предметів, понять із однієї одиниці, є найрепрезентативнішою і домінантною функцією числівника 'один'. У такій функції він найчастіше сполучається з іменниками на позначення часового відтинку, ідо виступають лексичними засобами вираження функціонально-семантичних полів датування (зона псевдодатування) та часової локалізованості (зона інтервальної локалізованості) [3:32,167-168]: *Спір про стягнення заборгованості за опротестованим векселем має бути вирішено арбітражним судом у строк не більше одного місяця від дня одержання позовної заяви* (АПК); *У разі ухилення особи від відбування виправних робіт, застосованих за вчинення дрібного хуліганства, постановою народного судді невідбутий строк виправних робіт може бути замінено... адміністративним арештом з розрахунку один день арешту за три дні виправних робіт* (КоАП, ст. 325); *Дію абзаца другого пункту першого статті 18 припинено строком на один рік* (Про підприємства в Україні, ст. 18).

Досить часто іменники з *один* у нумерально-сингулярній функції означають конкретні предмети: *Одна сторона (фрахтівник) зобов'язується надати іншій стороні (фрахтувальнику) за плату всю місткість одного чи кількох повітряних суден* (Повітряний кодекс); *Носильні речі та предмети домашнього вжитку, необхідні боржникам і особам, які перебувають на його утриманні*

манні: а) одяг — на кожну особу: одне літнє або осіннє пальто, одне зимове пальто або кожух, один зимовий костюм... (ЦПК тексти додатків); Одна упаковка може містити декілька складових частин одного найменування з партії машино комплектів (Про стимулювання виробництва автомобілів в Україні). Рідше іменники означають абстракта назви: Кожний громадянин має один голос (Про всеукраїнський та місцеві референдуми, ст. 7).

Один може вказувати на виключність одиниці з ряду **подібних**. У такому разі числівник вживається у значенні **прикметника**, зазвичай із частками *тільки, лише*: **У** командитному товаристві, де є тільки один учасник з повною відповідальністю, управління справами здійснюється цим учасником самостійно (Про господарські товариства, ст. 82); Політична партія, виборчий блок партій можуть висунути лише один список кандидатів у депутати (Про вибори народних депутатів України, ст. 21). Таку функцію можна назвати екцептивно-сингулярною.

Функції-варіанти з переважно граматичною залежністю виступають лише у певних синтаксичних конструкціях, попри те що лексичних обмежень немає. Так, селективно-сингулярна функція реалізується у синтаксемі *один з (із) + S* *Стаття 119. Проведення слідства в справі декількох слідчих. Один з цих слідчих призначається старшим* (КПК); *Якщо відомий один із батьків дитини, то при зміні громадянства цього батька відповідно змінюється громадянство дитини* (Про громадянство України, ст. 22). Мінімально-сингулярна функція реалізується у синтаксемі *хоча б один + S_a*: *Міжнародна кооперація — взаємодія двох або більше суб'єктів господарської діяльності, серед яких хоча б один є іноземним* (Про зовнішньоекономічну діяльність, ст. 1); *Розірвання шлюбів між громадянами України та іноземними громадянами, здійснене поза межами України за законами відповідних держав, визнається дійсним в Україні, якщо в момент розірвання шлюбу хоча б один з подружжя проживав поза межами України* (КШС, ст. 197).

Особливим випадком нумерально-сингулярної функції слід вважати випадок, коли *один* вказує на період у циклі: *Голова Ради народних депутатів не менш як один раз на рік звітує перед*

Радою про свою діяльність (Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування); *Вони [стандарти освіти] підлягають перегляду та перезатвердженню не рідше як один раз на 10 років* (Про освіту, ст. 15). Як видно, в даному разі виступає синтаксема з різними варіаціями *один раз на (у,*

протягом) + S_{adat}.

Ідентифікативно-сингулярна функція виявляється у синтаксемі *один і той же + S*, хоч тут треба визнати наявність дещо більшого ступеня фразеологізованості: *Власник вправі запроваджувати обмеження щодо спільної роботи на одному і тому ж підприємстві, в установі, організації осіб, які є близькими родичами чи свояками* (КЗП, ст. 25-1); *Один і той же об'єкт, з якого відповідно до цього Закону та інших актів законодавства Української РСР встановлено справляння податку, не підлягає оподаткуванню іншим видом податку* (Про систему оподаткування, ст. 23). Набагато рідше зафіксовано варіацію синтаксеми *один і той самий + S*: *У разі якщо у районному чи міському відділі Державної виконавчої служби відкрито кілька виконавчих проваджень щодо одного й того самого боржника, вони об'єднуються у зведене виконавче провадження* (Про виконавче провадження, ст. 49).

Функції-варіанти з лексико-семантичною залежністю, зв'язаністю компонентів наявні у фразеологізованих структурах. Сюди можна віднести конструкцію *один одного* з численними варіаціями (*один у одного, один на одного, один з одним* тощо), яким притаманна реципрокально-сингулярна функція: *Особи, які одружуються, мають бути взаємно обізнані про стан здоров'я один одного* (КШС, ст. 18); *Комерційні банки при необхідності можуть на договірних засадах позичати ресурси один в одного* (Про банки і банківську діяльність, ст. 29). В даному випадку сингулярність виявляється послабленою, однак вона присутня, і реципрокально-сингулярну функцію можна описати семантичними дескрипторами як 'взаємоспрямований зв'язок щодо кожного окремо взятого з двох названих'. Однократність (тут, безперечно вже відбувається перетин із функціонально-семантичним полем аспектуальності) виражається фразеологізованою структурою *один раз*: *Передача громадянам безплатно у*

приватну власність земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства проводиться один раз (Про селянське (фермерське) господарство, ст. 4).

Аналізований матеріал показує наявність досить значного функціонально-семантичного потенціалу числівника (прикметника, іменника, займенника) *один*, що складається з функцій-варіантів: абстрактна сингулярність, абстрагована сингулярність, нумеральна сингулярність (із різновидом циклічної нумеральної сингулярності), ексцептивна сингулярність, селективна сингулярність, мінімальна сингулярність, ідентифікативна сингулярність, реципрокальна сингулярність, однократність.

Абстрактну, абстраговану, нумеральну, ексцептивну, селективну та мінімальну сингулярність слід віднести до власне первинних функцій-варіантів, оскільки домінантною диференційною семантичною ознакою для кожної з них є саме поняття одинності, яке тільки по-різному реалізується в кожній з них. Для абстрактної сингулярності — це одинність як самодостатня даність (*Один плюс один дорівнює два*), для абстрагованої сингулярності — як несамодостатня, але відірвана від конкретних речей величина (*один відсоток голосів*), для нумеральності — як конкретна одинність у ряді однорідних предметів — один серед елементів однієї множини (*один голос*), для ексцептивної сингулярності — як одинність, що складає окрему множину (*тільки один голос*), для селективної сингулярності — як конкретна одинність у експліцитно вираженому ряді однорідних предметів (*один із депутатів*, цебто не взагалі *один депутат*, а один із тих депутатів, про яких відомо, про яких ішлося вище), дія мінімальної сингулярності — як релевантна дія певної ситуації одинності за нерелевантності кількості, меншої, ніж *один* (*хоча б один голос*).

Функції-варіанти ідентифікативної, реципрокальної сингулярності та однократності слід кваліфікувати як перехідні, тобто такі, що утворюються на перетині двох і більше функціонально-семантичних полів. Так, ідентифікативна сингулярність утворюється на перетині полів квантитативності, квалітативності та стативності, реципрокальна сингулярність утворюється на

перетині полів квантитативності і становості (рос. залоговості), оскільки йдеться про одинність у контексті двох елементів (як правило, осіб), які виконують взаємоспрямовані дії (*торгувати один із одним*). Причому, лексичне вираження сингулярності тут явно послаблене на користь граматичної: можливі плюральні конструкції *одні і ті ж, торгують одні з одними*.

Яскравим прикладом взаємодії двох функціонально-семантичних полів — квантитативності і аспектуальності (зона однократності) є функція однократності. Вона вказує на одинність не предметів, а дій, а тому засадничо відрізняється від нумеральної сингулярності. Одні дослідники відносять її до аспектуальності чи до категорії дієслівних родів дії [2:202,205-207;

1:259; 3:97 та ін.], інші вважають всю численність і багатоаспектність родів дієслівної дії проявом загальної категорії кількості [6:47], хоч тут явно проглядається наявність кількісно-часових параметрів перебігу дії.

Таким чином, конструкції з функціями сингулярності в правових текстах — явище поширене (особливо функція нумеральної сингулярності), що ще раз підтверджує особливий статус слова *один* у мовній системі як ядра вираження сингулярності поля квантитативності взагалі.

СКОРОЧЕННЯ

АПК — Арбітражний процесуальний кодекс КЗП — Кодекс законів про працю КоАП — Кодекс законів про адміністративні правопорушення КПК — Кримінально-процесуальний кодекс КПС — Кодекс законів про шлюб та сім'ю ЦПК — Цивільно-процесуальний кодекс

1. Авилова Н. С. Вид и семантика глагольного слова. — М., 1976.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русинівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. — К., 1993.
3. Бондар О. І. Темлоральні відношення в сучасній українській літературній мові. — Одеса, 1996.
4. Категория количества в современных языках. — К., 1990.
5. Лукинова Т. Б. Числівник//Історія української мови: Морфологія.—К., 1978.
6. Чеснокова Л. Д. Категория количества и синтаксические структуры // Вопросы языкознания. — 1981. — № 2.